

Piero Purini

Raznarodovanje slovenske manjšine v Trstu (Problematika ugotavljanja števila neitalijanskih izseljencev iz Julijske krajine po prvi svetovni vojni)

Ob pojavu migracije lahko pride pri izračunavanju števila preseljenih do precej velikih napak. Ko pa gre za migracijo, ki je posledica velikih sprememb, do kakršnih je prišlo ob pravih etničnih spremembah po prvi svetovni vojni, postane pridobivanje zanesljivih podatkov zelo težavno. Srečanje z nepravimi številkami in zgrešenimi predpostavkami (če že ne celo z 'napihnjjenimi' in v politične cilje usmerjenimi podatki) je tako skoraj neizogibno.

Z ozemelj, ki jih je Italija osvojila po letu 1918, je tako italijansko, kot tudi najprej jugoslovansko ter nato slovensko zgodovinarje ugotavljalo le domnevno število migrantov (v obeh smereh). Številke so se seveda zelo razlikovale in so, razumljivo, imele politični pomen. Italijanska stran je poskušala dokazati, da je bilo ozemlje Julijske krajine že pred vojno poseljeno z nedvomno italijansko večino, kar naj bi opravičevalo tako aneksijo kot tudi politiko do slovanskih prebivalcev, ki naj bi bili po njihovem močno v manjšini. Slovenska (in hrvaška) stran pa je poskušala dokazati, da je bila Primorska območje, kjer je bila slovenska in hrvaška etnična komponenta veliko številčnejša, kot jo je prikazovala italijanska statistika.

Številke o izseljencih, ki jih navajata ena in druga stran, se med seboj bistveno razlikujejo. Slovenska stran je število izseljencev s Primorske med obema vojnama ocenjevala na 100.000 oseb. Ta ocena je še vedno "uradna" in jo je kot osnovni podatek upoštevala večina slovenskih zgodovinarjev. Po drugi strani pa italijanska oblast v času fašizma v skladu z "etničnim čiščenjem ozemlja" skorajda ni spregovorila o emigraciji, čeprav je silila pripadnike manjšine k izseljevanju ali asimilaciji. Molku oblasti o izseljevanju neitalijanskega prebivalstva so se pridružili tudi najznamenitejši znanstveniki. Tako statistik Pier Paolo Luzzatto Fegiz v študiji o demografskem gibanju v Trstu v obdobju od leta 1875 do 1928, ki je izšla leta 1929, ni razložil vzroka za to, da prebivalstvo od leta 1913 do 1925 kljub znatnim migracijskim tokovom iz Italije ne le da ni naraslo, ampak se je celo zmanjšalo za 10.000 (od 247.099 na 237.613 oseb).¹

Po uradnih policijskih podatkih je bilo v Sloveniji leta 1931 11.800 priseljencev s Primorske. Ocena italijanskih diplomatskih oblasti iz leta 1934 govori o 50.000 prebivalcih Julijske krajine, ki so emigrirali v Jugoslavijo.² Po drugi vojni se italijanska stran temu vprašanju ni preveč posvečala. Zgodovinarji so ali ignorirali izseljevanje slovanskega prebivalstva pod pritiskom v obdobju med dvema vojnama ali pa so ga povezovali z izseljevanjem Italijanov iz Istre. Jasno je, da takšno brezplodno primerjanje ni dalo nikakršnih rezultatov in je celo onemogočilo resne in objektivne pobude za obravnavo tega vprašanja. Le redki

¹ Pier Paolo Luzzato-Fegiz: La popolazione di Trieste. Trieste 1929, str. 87.

² Milica Kacin-Wohinz: Prvi antifašizem v Evropi; Primorska 1925-1935. Koper 1990, str. 326 (dalje Kacin-Wohinz, Prvi antifašizem).

znanstveniki, med njimi zlasti Carlo Schiffrer, so se drznili spustiti na tako občutljivo področje in ob tem poskušali pozabiti na predsodke do drugega naroda. Uspelo mu je priti do nekaterih delnih rezultatov, ne pa do analize pojava v njegovi celoti. Schiffrer med drugim navaja 17.496 slovenskih izeljencev iz Julijske krajine, ki so prebivali v "Ljubljanski pokrajini", torej podatek iz popisa prebivalstva, ki ga je po svojem prihodu leta 1941 izvedla italijanska okupacijska oblast. Ob tem je poudaril: "Seveda ta številka nima nobenega absolutnega pomena niti na obravnavanem ozemlju, ker so nekateri izseljenci lahko imeli interes, da skrijejo svoje poreklo in identiteto. Vsekakor pa ne more biti veliko nižja od dejanskih števil z ozirom na to, da je bilo izseljevanje Slovencev v veliki meri usmerjeno proti prestolnici Ljubljani."³

S Schiffrerjevo predstavo o tem, da je lahko številka 17.496 oseb zelo blizu dejanskemu stanju, pa se ne moremo strinjati. V prvi vrsti je šlo za oceno, ki je zajemala samo primorske Slovence, ki so se izselili v osrednjo Slovenijo in torej ne vključuje izseljencev v druge dežele (zanemarja npr. Argentino, kjer je slovenska emigracija s Primorske oblikovala precej veliko skupnost). Obenem pa se Schiffrer moti v oceni, da se je izseljevanje v večji meri osredotočilo na Ljubljano. Veliko izseljenih s Primorske je bilo v Mariboru, ki v popisu ni zajet, saj so ga zasedli Nemci, in kjer so ti priseljenci nadomestili močno nemško skupnost, ki se je po letu 1918 izselila v Avstrijo. Obenem se je številna kolonija slovenskih kmetov s Primorske naselila v Prekmurju, ki so ga zasedli Madžari. Schiffrerjeva ocena se nam zdi neprimerna tudi zaradi kriterija, ki ga je uporabil. Za osnovo je vzel kraj rojstva in so tako zanj Slovenci vsi, ki so se rodili na avstrijskem ozemlju, ki je prišlo pod Italijo, in se nato priselili v Ljubljansko pokrajino. Po tem kriteriju niso upoštevani priseljenci iz Julijske krajine, ki so se morda rodili drugje. Podobno šteje za priseljence v Slovenijo "Kranjce" samo zato, ker so se rodili v Trstu. Schiffrer tudi ne razlikuje med tem, kdaj so se ljudje izselili in tako upošteva tudi osebe, rojene na Primorskem, ki so se izselile v Slovenijo že pred prvo svetovno vojno. Vemo, da se je samo leta 1910 iz Trsta, Gorice in Istre v druge dele avstro-ogrskega cesarstva izselilo 32.650 oseb.⁴

Objektivnejša je analiza, ki jo je Schiffrer izdelal ob študiji z naslovom *Julijska krajina. Raziskava o zemljevidu italijansko-slovenske narodnostne meje*, ki je bila objavljena leta 1946. V tem delu (nastalo je z namenom, da bi na mirovni konferenci v Parizu opravičili italijanske zahteve do njene vzhodne meje) navaja številke iz avstrijskega in italijanskega popisa v letih 1910 in 1921, ki jih primerno razloži in delno tudi zanika. Na osnovi teh dveh popisov je bilo v Trstu in Istri leta 1910 282.794 slovanskih prebivalcev, leta 1921 pa 167.420, v Gorici (Schiffrer ne navaja številke za okolico) leta 1910 10.790, leta 1921 6.390, ter na Reki (tudi te številke se nanašajo le na mestno središče) leta 1910 15.263, leta 1918 10.927 in leta 1925 6.644 slovanskih prebivalcev (na Reki so izvedli tri popise, ker je poleg popisa iz leta 1910 Italijanski narodni svet organiziral še popis leta 1918 z namenom, da bi opozoril mirovno konferenco v Parizu na italijanstvo tega mesta, medtem ko je tretji popis izvedla Italija po priključitvi). Lahko se popolnoma strinjamo

³ Carlo Schiffrer: Sguardo storico sui rapporti fra Italiani e Slavi nella Venezia Giulia. Trieste 1946, str. 32.

⁴ Vlado Valenčič: Izseljevanje Slovencev v druge dežele habsburške monarhije. Zgodovinski časopis, 1990, št. 1, str. 57 in 63.

s Schiffrerjem, ki oporeka tem podatkom in pravi, da ti popisi niso zagotavljali objektivnosti, kajti narodno pripadnost so določali s "pogovornim jezikom", torej s kriterijem, ki ga je postavil Mednarodni kongres o statistiki leta 1876. "Pogovorni jezik" se je lahko tolmačil kot jezik, ki ga je posameznik uporabljal v medosebnih in delovnih odnosih, kakor tudi kot jezik, ki so ga govorili v družini. To sta dva različna sistema, ki so ju brez razlike uporabljali kot osnovo za ugotavljanje in sta zato privedla do nehomogenega skupnega rezultata. Schiffrer je ob tem tudi poudaril, da so popisovalci v teh različnih popisih poskušali dati prednost svoji in prikrajšati nasprotno narodno skupnost. Tako naj bi popisovalci v popisu leta 1910 (v glavnem nemško govoreči uslužbenci) v strahu, da bi preveliko število Italijanov dodatno opogumilo iredentizem, napihnilo številke drugih narodnosti v primerjavi z italijansko; nasprotno naj bi leta 1921 popisovalci (vsi Italijani) znatno zmanjšali število Neitalijanov.⁵ To pa pomeni, da se vsi od 115.374 prebivalcev slovenskega in hrvaškega jezika, kolikor jih bilo manj na ozemlju Istre in Trsta med leti 1910 in 1921, niso izselili ali pa umrli. Deloma (logično je, da je nemogoče podati kakršnokoli oceno) gre za dvojezične osebe, ki so bile ob avstrijskem popisu leta 1910 popisane kot Slovenci ali Hrvati, ob italijanskem popisu leta 1921 pa kot Italijani.

Glede popisa leta 1921 Schiffrer vsekakor teži k minimizaciji dotedanje emigracije, ko trdi, da takrat še ni prišlo do tiste emigracije in asimilacije, ki sta bili posledica skvadrističnega delovanja in represivne politike oblasti, in da se še ni zgodil eksodus intelektualcev slovenskega rodu (učitelji, novinarji, duhovniki, itd.).⁶ Pri tem pokaže pomanjkljivo poznavanje slovenskega zgodovinopisja (sam namreč ni znal slovensko), saj Lavo Čermelj dokumentirano dokazuje, da je do prvih izključitev hrvaških učiteljev prišlo že v aprilu 1919.⁷ Že 7. avgusta 1919 je tajnik Pisarne za zasedeno ozemlje v pismu predsedstvu Deželne vlade za Slovenijo omenjal približno 150 učiteljev, ki so prišli s Primorske in so celo že imeli svojo organizacijo, Klub učiteljev, beguncev s Primorske v Ljubljani.⁸

Številke, ki jih navaja slovensko zgodovinopisje, so seveda drugačne. Kot rečeno, je število izseljencev iz Julijske krajine v obdobju med obema vojnama ocenjeno na okrog 100.000. Ta številka se je prvič pojavila v glasilu slovenskih izseljencev v Jugoslaviji Istra in jo leta 1936 navaja tudi Lavo Čermelj v knjigi - obtožbi z naslovom *Life and Death Struggle of a National Minority, the Jugoslavs in Italy*; leta 1938 je izšla francoska izdaja, leta 1945 povzetek v ruščini, leta 1965 v slovenščini in končno leta 1974 v italijanščini.⁹ To oceno je prevzel Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst v dopisu, ki ga je poslal medzavezniški komisiji, ki je imela nalogo na terenu preučiti etnično stanje in predlagati potek meje med Italijo in Jugoslavijo. Tako je ta številka postala 'uradna'.¹⁰ Hipotezo o 100.000 izseljenih so v glavnem prevzeli slovenski

⁵ Carlo Schiffrer: La questione etnica ai confini orientali d'Italia. Trieste 1990, str. 21-22 (dalje Schiffrer, La questione etnica).

⁶ Prav tam, str. 45 in str. 20.

⁷ Lavo Čermelj: Sloveni e Croati in Italia tra le due guerre. Trieste 1974, str. 42.

⁸ Dušan Nečak: Prispevek k vprašanju primorskih beguncev v letih 1918-1920. Kronika, 1973, št. 2, str. 121 (dalje Nečak, Prispevek).

⁹ Čermelj, n. d., str. 174.

¹⁰ Aleksij Kalc: L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico. Annales, 1996, št. 8, str. 28-29.

zgodovinarji. Nekateri med njimi so se zavedali pomanjkljivosti, nekaterim pa se je zdela prenzka. Tako Milica Kacin-Wohinz piše: "Mogoče je številka previsoka; objavil jo je časopis emigrantov Istra in je nihče ni preveril",¹¹ medtem ko Boris Gombač trdi, da je izselitev zajela med 100.000 in 150.000 oseb.¹²

Od teh sto tisoč naj bi se jih 70.000 preselilo v Jugoslavijo, 30.000 v Južno Ameriko (20.000 v Argentino), 5000 naj bi se jih podalo širom Evrope, predvsem v Francijo in Belgijo (v zadnje 1000 oseb).¹³ Nekateri so objavili drugačne ocene. Tako Slava Lipoglavšek-Rakovec meni, da je število izseljencev v Argentino večje (22.000 v januarju 1939). V Francijo naj bi se jih po podatkih iz poročila jugoslovanskega komisarja za emigracijo v Parizu izselilo 7000, kasneje skupaj 11.000 od 23.000 tamkajšnjih slovenskih izseljencev. Število primorskih Slovencev, ki so emigrirali v Belgijo, naj bi po mnenju nekaterih bilo večje od 3000, po mnenju drugih pa naj bi jih bilo le 5 - 10% od skupnega števila 2500 tam živečih Slovencev. Medtem ko Čermelj omenja le izseljevanje v Jugoslavijo, Južno Ameriko, Francijo in Belgijo, pa drugi govorijo o znatni prisotnosti slovenskih izseljencev v drugih državah: v Kanadi, Braziliji in Egiptu. Za Kanado ne obstaja nobena statistika o Slovencih, ki so se tja priselili iz Julijske krajine, saj so jih, ker so prihajali iz krajev na italijanskem ozemlju, imeli za Italijane. Za Brazilijo nekateri avtorji navajajo kar 22.000 izseljenih. Podatek je nedvomno previsok, medtem ko je podatek o le 436 izseljenih, ki ga prikazuje italijanska statistika, vsekakor prenizek. Večina Slovencev namreč ni prišla v Brazilijo kot v prvo deželo izselitve, ampak že v drugo in se je tako po italijanskih podatkih izselila drugam. Najbolj zanesljiva ocena naj bi bila 5000 Slovencev s Primorske, ki so se večinoma naselili v Sao Paulu ali po kavnih plantažah v notranjosti. V Egiptu je približno 80% slovenskih priseljencev prihajalo z Goriške, iz Trsta in s Krasa. To so bile povečini ženske, ki so delale kot služkinje pri bogatih meščanskih družinah v Aleksandriji in Kairu. Redki moški, ki so se tja priselili, so dobili zaposlitev kot zidarji, vozniki ali uslužbenci velikih evropskih bančnih ustanov.¹⁴

Malo primorskih Slovencev se je izselilo v Združene države Amerike, kjer pa je bila kljub maloštevilnosti slovenska skupnost ena najbolj aktivnih pri podpiranju Slovencev, ki so ostali v Julijski krajini. Poleg ustanovitve Defense Committee for the Yugoslavs in Italy, ki se je kasneje preimenoval v Defense Alliance, so ameriški Primorci sodelovali z različnimi emigrantskimi časopisi in obsojali težak položaj slovenske manjšine v Italiji.¹⁵ Na koncu navajam mnenje Živka Šifrerja, da lahko ocenimo skupno število slovenskih primorskih izseljencev na tuje, izvenzemski Jugoslavijo, na okrog 40.000 oseb.¹⁶

Razhajanja med podanimi ocenami, še posebno med oceno italijanskih diplomatskih predstavnikov o številu Slovanov iz Julijske krajine, ki so bili leta 1934 prisotni v Jugoslaviji (50.000), in Čermeljevo, ki jih samo dve leti kasneje ocenjuje

¹¹ Kacin-Wohinz, Pri antifašizmu, str. 326.

¹² Boris Gombač: Slovenija, Italija, Od preziranja do priznanja. Ljubljana 1996, str. 77.

¹³ Čermelj, n. d., str. 14; Andrej Vovko: Izseljevanje iz Primorske med obema vojnama. Zgodovinski časopis, 1992, št. 1, str. 89.

¹⁴ Slava Lipoglavšek-Rakovec: Slovenski izseljenci. Geografski vestnik, 1950, str. 34, 43, 50; Vlado Valenčič: Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne. Dve Domovini - Two Homelands, 1990, št. 1, str. 69 (dalje Valenčič, Izseljevanje v tujino); Živko Šifrer: Izseljevanje iz slovenskega ozemlja. Prikazi in študije, 1962, št. 2, str. 22.

¹⁵ Lipoglavšek-Rakovec, n. d., str. 32, 37-39; Vovko, n. d., str. 89-91.

¹⁶ Šifrer, n. d., str. 22.

na 70.000, slovensko zgodovinopisje opravičuje z ilegalnim izseljevanjem (ki ga italijanske oblasti niso mogle registrirati), pri katerem je šlo za 500 do 1.000 ilegalnih prestopov meje letno.¹⁷

Ilegalno in legalno izseljevanje v Jugoslavijo je potekalo v štirih večjih valovih. Do prvega je prišlo takoj po prvi svetovni vojni (zajema tudi vojne begunce, ki so se izselili z območij, kjer je potekala fronta in se niso nikoli več vrnili domov), do drugega neposredno po fašističnem prevzemu oblasti, do tretjega po procesu proti Vladimirju Gortanu (leta 1929) in po smrtnih obsodbah na prvem tržaškem procesu (leta 1930), do četrtega pa po vojni v Etiopiji in sodelovanju italijanske vojske v španski državljanski vojni.¹⁸

Uradne statistike o preseljevanju ter popisi prebivalstva nam pri tovrstnih raziskavah le malo pomagajo. Kot smo videli, je bila pri popisih prebivalstva identifikacija popisanih podrejena izključni volji popisovalcev. Po letu 1931 pa je bila sploh nemogoča, saj za prebivalstvo Julijske krajine ni bila več predvidena rubrika o "pogovornem jeziku", ker so oblasti menile, da v Italiji lahko živijo le Italijani.¹⁹ Prav tako je bila opuščena opredelitev narodnosti migrantov v statističnih pregledih o preseljevanju, ki jih je pripravljala Centralni zavod za statistiko Kraljevine Italije (v tem primeru je ta pomanjkljivost dosti bolj razumljiva, ker gre za statistike, ki zajemajo celotno italijansko ozemlje). Kljub temu lahko predvsem na osnovi namembnih krajev migrantov in njihovega števila postavimo delno in načelno hipotezo, kar bomo lahko videli kasneje.

Na žalost pa imajo statistike o preseljevanju že od začetka nepopravljivo napako: statistični podatki o migrantih se do leta 1920 nanašajo izključno na "Kraljevino Italijo v njenih starih mejah". Za leta 1918-1920 ni torej nobenih statističnih podatkov o Tridentinskem in o Julijski krajini in Zadru. Ta dveletna luknja onemogoča spoznavanje števil pri migracijah v času, ko so le-te spremenile etnične značilnosti območja. Tako niso v nobeno statistično štetje zajeti civilisti, ki so bili med vojno internirani v Italiji (od 10.000 do 12.000 v prvih dneh vojne do skupnega števila 70.000 poleti 1915)²⁰ in izseljenci z vojnih območij (okrog 80.000 ljudi, razkropljenih po avstroogrskem cesarstvu, od tega 50.000 na Koroškem in spodnjem Štajerskem),²¹ za katere je nemogoče oceniti, koliko se jih je vrnilo v domači kraj.

Prav tako ni zajeto izseljevanje nemške in pro-avstrijske skupnosti. Le-to sicer še ni kvantificirano, po govoricah, ki so takoj po vojni krožile po Trstu, pa naj bi ta izselitev zajela okrog 40.000 oseb; v to število so vključeni tudi Slovenci in Hrvatje. To število je potrdil tudi fašistični tisk, ki se je navduševal nad dejstvom, "da so se stvari po 'osvoboditvi' radikalno spremenile: Trst je zapustilo okrog 40 tisoč slovanskih in nemških priseljencev, katere so v veliki meri nadomestile osebe iz različnih dežel Kraljevine. Mesto je pridobilo na homogenosti in njegovo nacionalno obeležje je spet postalo trdno in nedvomljivo, kot je bilo pred proglasitvijo

¹⁷ Milica Kacin-Wohinz: Raznarodovanje primorskih Slovencev - Dejavniki za izseljevanje in kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki. Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki, Ljubljana 1995, str. 30 (dalje Kacin-Wohinz, Raznarodovanje).

¹⁸ Vovko, n. d., str. 88-89; Gombač, n. d., str. 77.

¹⁹ Schiffrer, La questione etnica, str. 19.

²⁰ Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno. Ljubljana 1991, str. 11, 47.

²¹ Vovko, n. d., str. 88.

Veletržnice.²² V ta sklop sodi tudi odhod velikega dela grških, armenskih, srbskih in židovskih trgovcev in podjetnikov, ki so obogateli na tržaški *veletržnici*²³ in ki jim v vojnem in povojnem času Trst ni več nudil ugodnih pogojev za njihove posle, obenem pa jih je prizadela neugodna menjava med avstrijsko krono in italijansko liro;²⁴ začetek priseljevanja Italijanov iz "starih pokrajin" na nova priključena ozemlja;²⁵ internacija slovenskih intelektualcev (okrog 1000 oseb med leti 1918 in 1919);²⁶ internacija bivših avstroogrskih vojakov, katerim so italijanske oblasti postavile 24-urni ultimat za predajo ali za prestop demarkacijske črte in s tem odhod z italijanskega ozemlja;²⁷ prvi legalni in ilegalni prehodi meje Slovencev in Hrvatov. V zapisnikih Narodnega sveta o neosvobojenih ozemljih je moč zaslediti, da je bilo v Sloveniji na dan 18. decembra 1918 16.019 beguncev, katerim je jugoslovanska vlada za najnujnejše potrebe dodelila ekonomsko pomoč.²⁸ Dokument Pisarne za zasedeno ozemlje, ki datira med septembrom in novembrom 1919, ocenjuje, da je bilo v Sloveniji 15.071 beguncev z Goriške, od tega 4816 v Ljubljani, 3200 v zbirnem taborišču Strnišče pri Ptujju, 1225 v Radovljici, 1008 v Novem mestu, 941 v Mariboru, 925 v Litiji, 855 v Mozirju, 778 v Krškem, 662 v Kranju, 485 v Brežicah in 176 v Slovenskih Konjicah.²⁹

Težavam pri iskanju podatkov za obdobje 1918-1920 se pridružuje tudi pomanjkanje virov na jugoslovanski strani. Arhivi emigrantskih organizacij, še

²² Il Popolo di Trieste, 11, 3. 9. 1933, *Curiosità della statistica - Triestini e immigrati*.

²³ Mišljen Trst kot izrazito trgovsko mesto - op. uredništva PNZ.

²⁴ Dušan Nečak: *Položaj na slovenskem Primorju v luči Pisarne za zasedeno ozemlje od novembra 1918 do novembra 1920*. Kronika, 1972, št. 3, str. 160 (dalje Nečak, *Položaj*); Ziller: *Le nuove provincie nell'immediato dopoguerra. Tra ricostruzione e autonomie amministrative (1918-1922)*, v *Dal Litorale Austriaco alla Venezia Giulia*. Udine 1991, str. 247-248; Čermelj, n. d., str. 157.

²⁵ Jugoslovansko zgodovino pisje navaja 128.897 Italijanov, ki so se med letom 1918 in 1931 (leto popisa) priselili v Julijsko krajino, od tega 90.335 moških in 38.542 žensk. Med italijanskimi priseljenci jih je 51.113 prihajalo iz Veneta, 13.762 iz Puglie, 7503 s Sicilije, 7372 iz Campanije, 7184 iz Emilije, 6349 iz Lombardije, 5404 iz Toscane, 4916 iz Piemonta, 3804 iz Mark, 2843 iz Calabrije, 2601 iz Ligurije, 2551 iz Lazija, 2465 s Sardinije, 2415 iz Tridentiskega - Gornjega Poadižja, 2127 iz Abruzzov in Moliseja, 1427 iz Basilicate in 1243 iz Umbrije. Zaradi dokazovanja polkolonialne politike vlade na novo priključenih ozemljih jugoslovanski avtorji poudarjajo, da so med priseljenci z juga Italije bili večinoma policija in zaporniško osebje, da je med priseljenci bilo 47.000 vojakov (v primerjavi s 25.000 avstrijskih vojakov, kolikor jih je bilo na Primorskem pred vojno, od teh 17.000 v Pulju). Od vseh priseljencev se jih je kar 63.392 naselilo v Tržaški pokrajini in 49.009 v Trstu, kjer sta se torej nastanili dve tretjini celotne italijanske skupnosti, ki se je priselila v Julijsko krajino. Obravnavana študija meni, da je v celi tržaški pokrajini, vključno z otroki priseljencev, ki so se rodili po preselitvi v Trst, priseljena komponenta dosegala tretjino vsega prebivalstva, toda po tej analizi naj bi bilo dejansko število še večje, ker so se mnogi Italijani priselili v Trst z izigravanjem fašističnih zakonov o notranjem preseljevanju in torej niso registrirani v popisu (Oko Trsta. Beograd 1945, str.136-140). Luzzato Fegiz pa ne navaja skupnih števil imigracije, pač pa navaja, da je po podatkih iz popisa 1921 na 1000 moških prebivalcev v Trstu 3,05% prihajalo iz Puglie, 3% iz Veneta, 2,5% iz Mark, 2% iz Tridentiskega - Gornjega Poadižja, 1,5% iz Emilije in enak odstotek iz Abruzzov, medtem ko so vse druge dežele, vzemši Basilicato, prispevale odstotek, ki se je gibal med 0,51% in 1,00%. Izseljencev iz Basilicate, stare Lucanie, je bilo v Trstu manj kot 0,5%. Kar zadeva žensko populacijo, je na 1000 žensk s prebivališčem v Trstu 3,00% prihajalo iz Veneta, iz Tridentiskega in Puglie 2,5%, iz Emilije in Mark 1,00%. Vse druge dežele so bile zastopane v ženski populaciji Trsta z odstotkom med 0 in 0,5%. Po podatkih iz popisa jih je na 1000 rojenih zunaj občine in stanujočih v Trstu, samo 489 bilo rojenih v deželi (nižje odstotke so beležili samo v Rimu in Genovi, kjer je pri obeh ta številka znašala 242), ena tretjina se jih je rodila v drugih deželah Italije in ostanek v tujini (Luzzato Fegiz: *La popolazione di Trieste ...*, str. 21-22, 24).

²⁶ Gombač, n. d., str. 64; Nečak, *Položaj*, str. 159.

²⁷ Nečak, *Položaj*, str. 159.

²⁸ Nečak, *Prispevek*, str. 123-124.

²⁹ Arhiv Republike Slovenije, fond Pisarna za zasedeno ozemlje, 1. knjiga, *Mapa Begunci in opcije*.

posebej tisti, ki jih je hranila Zveza jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, so bili med drugo svetovno vojno uničeni in je tako nemogoče oceniti, koliko je bilo vseh beguncev, če naj upoštevamo tudi tiste, ki niso prejeli nobene pomoči jugoslovanske vlade.

Čeprav v statističnih podatkih o Julijski krajini in Zadru po letu 1920 še vedno primanjkuje specifikacija narodnosti emigrantov, lahko na podlagi nekaterih značilnosti gibanja v preseljevanju domnevamo, da so se prebivalci Julijske krajine v dosti večjem številu preseljevali v tujino z ozirom v druge italijanske pokrajine.³⁰ V italijanskem statističnem letopisu za obdobje 1919-1921, ki je izšel pod pokroviteljstvom Ministrstva za državno gospodarstvo, v zvezi z izseljevanjem iz Julijske krajine v letu 1921 na tuje zasledimo velik razkorak med številom izseljencev v evropske in sredozemske države (7069, skoraj 79%) in tistim v čezoceanske države (1880, torej le 21%) v primerjavi s podatki za celo državo. Tam je namreč bilo kar 58% čezoceanskih izseljencev in le 41% 'evropskih' kontinentalnih. Ta prevlada kontinentalnih izseljencev nad čezoceanskimi se je pojavila samo še v štirih drugih pokrajinah in sicer: Bergamo, kjer kontinentalni predstavljajo 95,7% celotnega izseljevanja, Porto Maurizio - današnja Imperia, kjer jih je 94,63% od samo 410 vseh izseljencev, kar pomeni, da je podatek dejansko nepomemben, Como, kjer jih je 88,97% in Firenze z 88,08%. Mesti Como in Bergamo sta predstavljali izhodišče za italijansko emigracijo v Francijo.

Za Julijsko krajino pa nas ti podatki napeljujejo k sklepanju, da so se tam množično izseljevali neitalijanski prebivalci v Jugoslavijo ali Avstrijo ali pa da gre za zadnje ostanke izseljevanja prebivalstva, ki je bilo vezano na interese avstrijskega Primorja. Ti so se po propadu avstroogrske monarhije preselili v podonavske in balkanske dežele. Odhodi nemško govorečega prebivalstva so trajali še dolgo. Tako se je bodoči nacistični voditelj Lotario Odilo Globocnik, rojen je bil v Trstu, z družino šele leta 1923 preselil v Celovec. Takšni zaključki o letu 1921 so le domneve, ki pa vseeno pojasnjujejo številčno nesorazmerje, ki bi ga drugače le stežka razumeli.

Posebnost Julijske krajine ostaja zaznavna tudi v naslednjem letu, ko se je sicer nekoliko zmanjšal razkorak med 'kontinentalci' (4429) in 'čezoceanci' (1364). Šele leta 1923 so odhodi v obe Ameriki prvič presegle kontinentalne v razmerju 4812 proti 2002. Tudi številke, ki jih srečujemo v naslednjih dveh letih in v katerih prevladujejo čezoceanski odhodi (1855 leta 1924 in 1142 leta 1925) v primerjavi s kontinentalnimi (1795 oziroma 1027), bi lahko napeljevale k razmišljanju o koncu množičnega izseljevanja (posamezni odhodi so se nadaljevali v celotnem medvoj-

³⁰ Navedeni statistični podatki so povzeti za leto 1921 iz Ministrstvo za državno ekonomijo, Generalna direkcija za statistiko, *Annuario Statistico Italiano*, II. serija, knjiga VIII, leta 1919-1921 (Rim, 1921); za leta 1922-1923-1924-1925 iz: Predsedstvo Ministrskega sveta - Centralni zavod za statistiko, *Annuario Statistico Italiano*, Druga serija, knjiga IX, leta 1922-1925 (Rim 1926), za leta 1926-1927 iz Centralni zavod za statistiko Kraljevine Italije. *Statistica delle Migrazioni da e per l'Estero*; za leta 1928-1929 in 1930 s primerjavami za leta 1921 do 1927, II. serija, knjiga II (Rim 1934), za leta 1928-1929-1930 iz Centralni zavod za statistiko Kraljevine Italije, *Annuario Statistici Italiani*, za leto 1933 - Tretja serija, knjiga VII (Rim 1933), za leto 1934 - Četrta serija, knjiga I (Rim 1934), za leto 1935 - Četrta serija, knjiga II (Rim, 1935), za leto 1936 - Četrta serija, knjiga III (Rim, 1936), za leto 1937 - Četrta serija, knjiga IV (Rim 1937), za leto 1938 - Četrta serija, knjiga V (Rim 1938), za leto 1939 - Četrta serija, knjiga VI (Rim 1939). Vsi podatki za leto 1930 so povzeti iz *Statistica delle Migrazioni da e per l'Estero*, razen tisti, ki se nanašajo na izseljence v tujino prvič, ki pa so povzeti iz *Annuario Statistico Italiano*.

nem času) prebivalcev Julijske krajine, ki so odhajali v kraje, od koder so izviral, v "dežele materinega jezika" ali pa so bili nezadovoljni z "italijansko rešitvijo" jadranskega vprašanja.

Jasnejši so podatki za leta 1926 in 1927, do katerih smo prišli s pomočjo publikacije Statistika migracij za tujino, ki jo je pripravil Centralni zavod za statistiko Kraljevine Italije. V teh dokumentih je navedeno število oseb, ki so emigrirale v posamezno deželo (seveda brez razlikovanja po narodnosti) ter pokrajine, iz katerih so se izseljevale.

Glede razlikovanja med kontinentalno in čezoceansko emigracijo lahko v teh letih že zaznamo izenačitev med številom emigracije iz Julijske krajine in nacionalnim poprečjem: leta 1926 je bilo 661 kontinentalnih odhodov (30,80%) in kar 1485 odhodov v čezoceanske dežele (69,20%). Ta podatek potrjuje postopno prenehanje migracije Neitalijanov, toliko bolj, če upoštevamo, da so pokrajine Bergamo, Imperia, Como in Firenze še naprej imele skoraj enako razmerje med kontinentalnimi in čezoceanskimi izseljenci kot pred petimi leti.

Nekatere spremembe pri zbiranju podatkov nam onemogočajo, da bi lahko za obdobje 1921-1926 prikazali točne podatke. Tako bi morali Julijska krajina in Zadar v statistiki za leto 1921 in 1922 obsegati območje Goriške, Puljske, Tržaške in Zadarske pokrajine; statistika iz leta 1923 ne bi smela vključevati Gorice (katere ozemlje je bilo upravno vključeno s kraljevim dekretom št. 53 z dne 18. januarja 1923 v Videmsko pokrajino, ki se poslej imenuje Furlanska pokrajina); statistika iz leta 1924 bi morala vključevati Reko, ki je bila priključena januarja tega leta. Pogojnik pa je obvezen, saj Italijanski statistični letopis za leta 1922-1925 nima statističnih elementov za posamezne pokrajine, pač pa za dežele, kakor tudi ne opredeljuje ozemeljske pristojnosti Julijske krajine. Šele s publikacijo Statistika o migracijah iz in v tujino iz leta 1926 pridemo do podatkov za posamezne pokrajine. Poleg teh upravnih in ozemeljskih sprememb se podatki v statističnem letopisu razlikujejo od drugega vira tudi po načinu njihovega zbiranja: medtem ko se nam zdi, da se ti zadnji podatki nanašajo na skupna števila pri nihanju prebivalstva, pa podatki Centralnega zavoda za statistiko upoštevajo samo italijanske državljane in kot parameter izseljevanja ne upoštevajo odhoda, pač pa izstavitve potnega lista. Kot je pošteno zapisano v sami publikaciji Zavoda za statistiko, je sistem izstavljanja potnih listov lahko problematičen, saj v prvi vrsti omogoča poznavanje samo prvega odhoda in ne odhodov pri morebitnih drugih potovanjih in spremembi destinacije. Obenem ta sistem ni omogočal opredelitve leta izselitve (če so potni list izdali v zadnjih mesecih leta 1926, so odhod zabeležili za to leto, medtem ko je do njega po vsej verjetnosti prišlo naslednje leto). Naslednja pomankljivost je v tem, da so kot odhod ocenili namero nekoga, da odpotuje. Če se izseljenec iz kateregakoli razloga ni mogel izseliti ali pa se je premislil, so statistično odhod zabeležili, kot da je do njega v resnici prišlo.³¹ Da bi bili statistični podatki bolj zanesljivi, je Centralni zavod za statistiko v primerih, kjer je bilo to možno, uporabljal kot vir sezname vkrcanih. Na ta način so prišli do točnejših podatkov o čezmorskem izseljevanju v primerjavi s kontinentalnim. Pri ugotavljanju po seznamih vkrcanih so statistično zajeli tudi tuje državljane (podatke, ki bi bili za to raziskavo absolutno potrebni, če bi jih zbirali za

³¹ Statistica delle Migrazioni da e per l'Estero, 1926-1927; uvod, str. 20-22.

kontinentalno preseljevanje, saj bi vključevali osebe, rojene na Primorskem, ki so izbrale drugo državljanstvo in zato njihova izselitev ni bila nikoli zabeležena).³²

Domnevo, da so bili verjetno številni izseljenci Neitalijani, nam potrjuje tudi dejstvo, da je bila leta 1926 prvi cilj izseljencev Argentina, kamor je odšlo 945 ljudi. Kot smo videli, je bila Argentina, poleg Jugoslavije, glavna destinacija slovenske primorske emigracije. Poleg tega, da je tam prebivala številna slovenska skupnost, ki se je tja naselila pred prvo svetovno vojno in je torej nudila oporo novim priseljencem, so tudi sporazumi med italijansko in argentinsko vlado predvidevali Argentino kot deželo, v katero so odhajali emigrantje iz Italije (posebno še "neavtohtoni"). S tega vidika je razumljiva tudi močna propagandna kampanja za čezoceansko preseljevanje, ki sta jo vodili pomorski družbi Cosulich in Lloyd Triestino s ponudbo potovanj v Južno Ameriko po nižji ceni od poprečne. Ekonomsko in politično zatirane Slovence je v izselitev tako silila še propagandna kampanja, s katero so jih nenehno zasipavali. V mnogih lokalih in gostilnah na Krasu so viseli plakati, ki so reklamirali omenjeni družbi.³³

Nadaljnji dokaz, da je bila večina tamkajšnjih emigrantov Slovencev in Hrvatov, je druga destinacija emigracije iz Julijske krajine, to je Jugoslavija z 237 odhodi v letu 1926. Malo je verjetno, da bi toliko Italijanov imelo kakršenkoli interes za preselitev v državo, ki je poleg tega, da je bila v polni politični krizi (tistega leta je Kraljevina SHS zamenjala kar šest vlad) in v kateri je bil položaj vse prej kot rožnat, bila tudi ena izmed držav, s katerimi je Italija imela najslabše diplomatske odnose.

Le majhno število izseljenih v Avstrijo (40) nam dokazuje, da se je pojav izseljevanja nemško govorečih in "pro-avstrijcev" verjetno že zaključil.

Leta 1926 se je iz posameznih pokrajin izselilo naslednje število ljudi: Puljska pokrajina 1448, Tržaška pokrajina 570, Reška pokrajina 103 in Zadarska pokrajina 25. Kot že rečeno, števila za Goriško ne moremo določiti, saj je bila do sprejema zakonskega dekreta št. 1 z dne 2. januarja 1927, s katerim je ponovno postala samostojna pokrajina, del Furlanske (Videmske) pokrajine.

Podatki za leto 1927 nam povedo več. V drugem polletju tega leta je namreč fašistična vlada začela z novo migracijsko politiko, ki je bila bolj restriktivna od prejšnje in je vsebovala naslednje štiri točke: "1. neomajna obramba demografske moči države, ki ima za logično posledico prepoved stalnega izseljevanja; 2. dopuščanje začasnega izseljevanja, ki države ne osiromaši za njene demografske sile, koristi gospodarstvu ter omogoča sezonsko zaposlovanje delavcev; 3. povečanje ekonomske, industrijske, komercialne in kulturne ekspanzije italijanske nacije z izseljevanjem strokovnjakov, tehnikov, študentov, ki naj v tujini kot pionirji širijo italijanstvo in kot proizvajalci bogastva ne samo za državo, v kateri delajo, pač pa tudi za 'Mater domovino'; 4. ponovna duhovna združitev vseh italijanskih skupnosti, ki so raztresene po svetu, z okrepitvijo materialnih in moralnih stikov tujih državljanov in državljanov Italije, kakršne fašistična vlada na vse načine pospešuje, ker v njih vidi koristno in učinkovito sredstvo za ohranjanje solidarnostnih vezi, ki naj 'Mater domovino' povezujejo z milijoni oddaljenih državljanov".³⁴

³² Prav tam; uvod, str. 21-23, 26-28.

³³ Kacin-Wohinz, Raznarodovanje, str. 24.

³⁴ Statistica delle Migrazioni da e per l'Estero, 1926-1927, str. 3.

'Svobodno' izseljevanje (torej izseljevanje tistih, ki so odhajali 'iskat bogastvo' brez kakršnekoli oporne točke v tujini) je bilo tako prepovedano. Dovoljenje za izselitev so dobili samo tisti, ki so lahko pokazali delovno pogodbo ali pa pisno vabilo, veljavno tako za italijanske kot za tuje oblasti, ter tisti, ki so se želeli pridružiti sorodnikom v tujini, zadnje je veljalo samo za nekatere sorodnike: soproga, starši in stari starši, neporočene hčerke in vdove brez otrok. Dovoljena je bila tudi "začasna izselitev" za tiste, ki so predložili delovno pogodbo za določen čas in to za največ tri leta.

Cilj fašističnih oblasti je bil dvojen: zaustaviti preseljevanje, ki je vse od združitve Italije zajelo veliko italijanskih državljanov, zato da bi ohranili čimbolj trdno demografsko in delovno silo v državi in obenem zagotovili, da bi Italijani na tujem večji del svojega zaslužka pošiljali domov. S tega stališča lahko razumemo ovire, ki so jih italijanske oblasti postavile pri združevanju celih družin v tujini (moški potomci se niso smeli pridružiti staršem v emigraciji). Tako so tudi "stalno odseljeni delavci" - in njihovi zaslužki - še naprej prihajali v domovino.

Ta politika je obrodila sadove: število izseljenih iz Italije se je od 262.396 v letu 1926 zmanjšalo na 218.394 v naslednjem letu (novi ukrepi so stopili v veljavo šele junija 1927) ter na 149.967 v letu 1928.

Prav ti drakonski ukrepi s področja izseljevanja nam omogočajo, da zaslutimo obseg slovenskega eksodusa v teh letih. Za razliko od preostale Italije so v Julijski krajini dovoljenja za izselitev izdajali brez težav vsem, ki so dokazali, da so se rodili pred letom 1919 na priključenih ozemljih, da ne pripadajo družinam, ki so se priselile v Italijo in da niso italijanskega porekla.³⁵ Statistike nam to potrjujejo. V skoraj vseh italijanskih deželah je v letih 1926 in 1927 prišlo do upada izseljevanja, medtem ko je v Julijski krajini in Zadru prišlo celo do porasta in to za 13,39% s skupno 4087 izseljenci, od katerih je bilo 1132 kontinentalnih in 2955 čezoceanskih.³⁶ Podroben pregled posameznih destinacij nas ponovno privede do jasnejših podatkov: v Argentino se je izselilo 2249 oseb, v ZDA 340, v Jugoslavijo 317, v Francijo 231 in v Egipt 210.

Trditev, da so italijansko emigracijo iz Julijske krajine v veliki večini sestavljali Slovenci, nam potrjujejo tudi naslednji podatki. V letih 1926 in 1927 se je iz Julijske krajine izselilo 585 oziroma 995 kmetov. To pa so bili lahko v veliki večini le Slovenci (in Hrvatje), saj je bilo med kmeti v Istri le malo Italijanov, še manj pa med kmeti na Krasu. Takšno izselitev si lahko razložimo z dejstvom, da je v tistih letih Federalni inštitut za preporod treh beneških dežel (l'Istituto Federale per la Rinascita delle Tre Venezie), ki je s posojili finansiral kmetijstvo na obmejnih območjih in rekonstrukcijo območij blizu bivše fronte, začel od slovenskih kmetov vztrajno zahtevati vrnitev dolgov. Ker so bili ti kmetje brez sredstev, obresti, ki jih je zahteval Inštitut, pa zelo visoke, so v mnogih primerih morali prodati svojo zemljo in poiskati zatočišče v drugih državah.³⁷

V zvezi z novo migracijsko politiko fašistične vlade Statistika preseljevanja iz in v tujino razlikuje za leta 1928, 1929 in 1930 dve kategoriji izseljencev: "delavce"

³⁵ Čermelj, n. d., str. 171.

³⁶ Statistica delle Migrazioni da e per l'Estero, 1926-1927, str. 3. Povečanje za obe leti ne upošteva Goriške pokrajine, ker je bila takrat del Videmske pokrajine. Leta 1927 je bilo emigrantov z Goriške 1732.

³⁷ Čermelj, n. d., str. 164-175.

(torej tiste, ki so se izseljevali zaradi dela ali pa so se pridruževali družinskim članom na tujem) in "nedelavce" (torej "intelektualna, trgovska, profesionalna, tehniška, itd. inteligenca, za katero ni veljala nobena omejitev, ker je s svojim prispevkom v energijah, znanju, volji uveljavljala nacionalni prestiž, zagotavljala povečanje obsega italijanske trgovine, bila učinkovito sredstvo proti raznarodovalnim vplivom in

obramba etničnih ter moralnih značilnosti izseljenih množic"). Pred tem so to kategorijo delno uvrščali med "emigrante", delno (samostojne poklice, trgovce, industrijce in tiste, ki so se vzdrževali z rentami) pa jih sploh niso preštevali.³⁸

Z razdelitvijo na "delavce" in "nedelavce" statistični kriterij ni bil več popolnoma primerljiv s prejšnjimi leti, kajti kategorija "nedelavci" je zajemala prav posameznike, ki jih prej statistike sploh niso upoštevale. Zato je v sami statistiki o migracijskih gibanjih v celoti Državni statistični zavod navajal "najbolj zanesljive" podatke o izseljencih in priseljencih, upoštevajoč torej seštevek "delavcev" in "nedelavcev", ki pa niso vključevali samostojnih poklicev, trgovcev, industrijcev in tistih, ki so se preživljali z rentami.³⁹

Po tem načinu preštevanja je bilo v Julijski krajini leta 1926 8625 izseljencev, leta 1929 6077 in leta 1930 10.540. Ti podatki iz več razlogov za našo raziskavo niso zanimivi: tako se število "nedelavcev" brez zgoraj navedenih štirih kategorij ne pojavi v nobeni drugi statistični tabeli, razen v tabeli skupnega migracijskega procesa in je tako na primer onemogočen razvid posameznih namembnih držav teh izselitev. Obenem je malo verjetno, da bi v izključenih kategorijah, kot so industrijci ali tisti, ki živijo od rent, našli kakšnega Slovenca. Velika večina "nedelavcev" se je izselila samo začasno: v treh analiziranih letih je število dokončno izseljenih "nedelavcev" - večinoma žensk, ki so se pridružile možem - povsem zanemarljivo (34 leta 1925, 45 leta 1929 in 16 leta 1930). In na koncu, večina študij (in same številke, ki so navedene v publikaciji Italijanski statistični letopis) upošteva samo "delavce". Zaradi navedenega bomo od tu dalje obravnavali samo "delavce", pri katerih je možno priti do zelo točnih števil.

Skupaj se je leta 1928 iz Julijske krajine izselilo 7410 delavcev, med njimi 6424 v čezoceanske dežele in le 986 v kontinentalne. Prva destinacija emigracije je bila tako kot v prejšnjih letih Argentina, kamor je odšlo 5781 oseb. Dejstvo, da je fašizem nadaljeval s politiko blokade izseljevanja in da je Julijska krajina daleč na prvem mestu po odhodih v to južnoameriško državo, potrjuje obseg slovenskega izseljevanja v Argentino. Na drugem mestu so ZDA s 372 odhodi in na tretjem Jugoslavija s 318 odhodi. Navedeno nam daje misliti, da se je izseljevanje slovenskega prebivalstva v sosednjo državo nadaljevalo. Izseljevanje iz Julijske krajine se je nadaljevalo tudi v Francijo (216 oseb), v Egipt (153) in v druge države Južne Amerike (235 v Paragvaj, Urugvaj in Brazilijo).

Leta 1929 je bilo skupno 6143 izselitev, od teh 4754 v čezoceanske dežele in 1389 v kontinentalne. V Argentino je odšlo 4132 oseb, v Jugoslavijo 325, v Egipt 108, v ZDA 430, v Francijo 189 in v Belgijo 411.

Leta 1930, po padcu Wall Streeta in Mussolinijevem govoru o ekonomski politiki, se je emigriranje nekoliko sprostito. Povečalo se je število izdanih potnih listov, in sicer v celotni Italiji od povprečja 14.533 mesečno na 47.319 v oktobru

³⁸ Statistica delle Migrazioni da e per l'Estero, 1926-1927; uvod, str. 2-3, 10-11.

³⁹ Prav tam, uvod, str. 11.

1930, 58.810 v novembru in 39.360 v decembru tega leta.⁴⁰ Povečanje emigracije, do katerega je prišlo predvsem v njegovi "kontinentalni" obliki, je bilo zelo veliko. Na državni ravni je prišlo do skoka s 149.831 izseljencev v letu 1929 na 280.097 v letu 1930, v Julijski krajini pa s 6143 na 8817 izseljenih.

Čeprav je prišlo do velikega povečanja izselitev, nekatere značilnosti migracijskih gibanj v tem letu nakazujejo, da je bila slovenska migracijska komponenta povsem ločena od italijanske. Kot že rečeno, je namreč začasna in relativna 'sprostitev' emigracije zadevala večidel izseljevanje v druge evropske države, ki je tako naraslo s 1389 na 5783 oseb in prvič po sedmih letih presegló število odhodov v obe Ameriki - 3034. V Francijo je odšlo 4436 oseb, v Švico 207, v Belgijo 357, medtem ko so tradicionalne destinacije primorskih Slovencev še naprej ostajale pri skoraj nespremenjenem številu odhodov (377 v Jugoslavijo, 177 v Egipt) ali celo zabeležile padec (2591 v Argentino). To bi lahko pomenilo, da te dežele niso občutile porasta pretežno italijanske emigracije, do katerega je sicer prišlo v tem letu. Še podatki o izseljevanju kmečkega prebivalstva: v letu 1928 so se izselili iz Julijske krajine 904 kmetje, v letu 1929 928 in v letu 1930 1272 kmetov.

Za leta po 1930 ne moremo podati posameznih destinacij izseljencev, pač pa samo skupno število, ker podatki prihajajo iz Italijanskih statističnih letopisov, ki so bolj skopi kot podatki, objavljeni v Statistiki selitev iz in v tujino. V teh statistikah se pojavi kategorija, ki je v prejšnjem viru sploh ni bilo, to je prva izselitev, ki se deli na dve podkategoriji in sicer na domnevno dokončno izselitev in domnevno začasno izselitev. V letu 1930 so prvič skoraj vsi izseljenci odšli v evropske države (5748 od celotnega števila 5783). Od teh je samo 386 domnevno dokončnih in to na podlagi dejstva, da je do teh odhodov prišlo "zaradi pridružitve bližnjim sorodnikom, ki stalno prebivajo v tujini, ali pa zaradi stalne zaposlitve." Domnevno začasne pa so bile "izselitve zaradi zaposlitve".⁴¹

Kot vidimo je šlo za teoretično sprejemljivo distinkcijo, ki pa je v praksi le pogojna, ker začasnemu emigrantu ni nič preprečevalo, da ne bi našel druge zaposlitve po prenehanju tiste, zaradi katere se je odselil. Pri nekaterih kategorijah oseb, kot je primer emigracije "manjšincev", je teoretična distinkcija odhodov povsem odvečna. Za tiste, ki jih je preganjal fašistični režim, je bilo pomembno, da so lahko sploh emigrirali, obenem pa niso imeli možnosti vrnitve. Možno je torej, da so Slovence, ki so odšli, vse od začetka obravnavali kot dokončne izseljence, ker režim ni imel nobenega interesa, da bi se le-ti vrnili v Italijo.

To domnevo nam potrjuje tudi razlika med odstotki začasnih in dokončnih izselitev na 'kontinent' in 'čez ocean'. Kot smo že videli, je bila glavna destinacija slovenskih izseljencev Argentina, medtem ko se je razmah izselitev, največ italijanskih, do katerega je prišlo leta 1930, usmeril v evropske države. To leto je emigracija dejansko beležila zelo visok odstotek začasnih izselitev v odnosu na dokončne (93,28% proti 6,72%). Povsem nasprotna je težnja v odhodih v čezoceanske dežele, saj je izseljencev na prvem potovanju 3004 od 3034, od teh je kar 2134 (oziroma 71,03%) domnevno dokončnih, medtem ko je domnevno začasnih samo 870 oziroma 28,97%.

⁴⁰ Prav tam, uvod, str. 15-16.

⁴¹ Annuario Statistico Italiano, 1933, op. str. 47.

Leta 1931 je iz Julijske krajine odšlo 5194 delavcev, od tega 3937 v kontinentalne države in 1257 v čezoceanske. Tudi v teh statistikah so navedeni posebej "nedelavci", a je število dokončno izseljenih "nedelavcev" tako nizko (16), da je zanemarljivo. Veliko več je že izseljenih "delavcev": od 5194 vseh izseljencev je 3878 tistih, ki so zapuščali domovino prvič. Od teh je 1026 'kontinentalnih' in

domnevno dokončnih izseljencev in 1875 domnevno začasnih (torej se odstotek "dokončno kontinentalnih" izseljencev dvigne s 6,71% v letu 1930 na 35,6% v letu 1931), medtem ko je pri čezoceanski emigraciji tistih, ki prvič odhajajo, 977 od skupno 1257 izseljenih. Emigrantov, ki prvič odhajajo, je domnevno dokončnih 689 (delež 70,52% je skoraj nespremenjen) in 288 domnevno začasnih (oziroma 29,47%). Tudi v tem primeru je verjetno, da so dobršen del dokončnih izseljencev pripisali neitalijanskim skupnostim.

To kaže statistična tabela. Številčno razliko med skupnim številom izseljencev in izseljenci, ki odhajajo prvič, bi morali predstavljati tisti, ki se po krajšem ali daljšem obdobju ponovno izselijo. Čeprav bi jih po logiki morali uvrstiti med začasne emigrirance, ker so že najmanj enkrat zapustili domovino za omejeno obdobje, po katerem so se vrnili, jih nismo vključili v preštevanje začasnih ali dokončnih izseljencev, ker smo tako kot Valenčič menili, da za te osebe "ni specificirana vrsta emigracije".⁴²

Iz podatkov je razviden močan padec izseljevanja po valu odhodov iz prvih let po letu 1930. To je posledica restriktivne migracijske politike, podobne oni iz leta 1927, kasneje mednarodne izolacije fašističnega režima ter avtarkije, ki je od države zahtevala maksimalne ekonomske napore in si torej ni mogla privoščiti izgube delovne sile z izseljevanjem. Znatno zmanjšano izseljevanje ostaja pretežno kontinentalno in večinoma "domnevno začasno".

Za našo raziskavo je pomembnejše čezoceansko izseljevanje, pri katerem so odstotki začasnih in dokočnih izselitev obrnjeni. Jasno je, da je na dokončnost čezoceanskih izselitev vplivala razdalja in objektivne ovire pri vračanju v domovino za krajša obdobja, prav gotovo pa tudi sestava izseljencev v Ameriko, med katerimi je bilo, kot smo večkrat poudarili, veliko oseb neitalijanske narodnosti.

Tabela 1: Skupno število kontinentalnih in čezoceanskih emigrantov

Leto	Skupaj	Kontinentalni		Čezoceanski	
			v %		v %
1930	8.817	5.783	65,58	3.034	34,41
1931	5.194	3.937	75,79	1.257	24,20
1932	2.250	1.756	78,04	494	21,95
1933	1.557	1.236	79,38	321	20,61
1934	1.702	1.297	76,20	405	23,79
1935	1.899	1.372	72,24	527	27,75

⁴² Valenčič, *Izseljevanje Slovencev v tujino*, str. 69.

1936*					
1937	1.553	936	60,27	617	39,72
1938	1.727	1.074	62,18	653	37,81

* Podatki za leto 1936 niso dostopni.

Tabela 2: Prvič izseljeni iz Julijske krajine

Leto	Prvič izseljeni									
	Kontinentalni					Čezoceanski				
	Skupaj	Dokončni		Začasni		Skupaj	Dokončni		Začasni	
		v %		v %			v %		v %	
1930	5.748	386	6,71	5.362	93,28	3.004	2.234	71,03	870	28,96
1931	2.901	1.026	35,36	1.875	64,43	977	689	70,52	288	29,47
1932	1.233	294	23,84	939	76,15	376	297	78,98	79	21,01
1933	905	223	24,64	682	75,35	266	222	83,45	44	16,54
1934	955	265	27,74	690	72,25	319	305	95,61	14	4,38
1935	886	140	15,80	746	84,19	457	358	78,33	99	21,66
1936*										
1937	480	96	20,00	384	80,00	567	552	97,35	15	2,64
1938	449	63	14,03	386	85,96	581	529	91,04	52	8,95

* Podatki za leto 1936 niso dostopni.

V tabelah so navedeni podatki iz uradne statistike, ki ne upoštevajo stalnega ilegalnega prehajanja meje, ki je potekalo ves čas fašističnega režima. Kot že omenjeno, ocenjujemo, da je bilo ilegalnih prehodov od 500 do 1000 letno, ob nekaterih dogodkih pa je njihovo število močno naraslo.

Med prebeglimi čez mejo je bilo veliko mladih fantov, ki so se na ta način poskušali izogniti vpoklicu k vojakom (in ob tem tvegali, če prebeg ne bi uspel, sodni proces). Število teh prebegov je naraslo vedno, ko se je fašistični režim spustil v novo vojaško avanturo. Prebegi in dezertacije ob abesinski in španski državljanski vojni so bili tako številni, da je iz njih nastal t.i. "četrti val" izseljevanja v Jugoslavijo, tudi zato, ker so slovenske in hrvaške novince pošiljali na najbolj 'vroča' bojišča. Po teh dezertacijah mladih "alogenov", ki so jih imeli za "nevredne zaupanja", niso več pošiljali v redne enote, pač pa v kazenske "posebne bataljone" (bataglioni speciali), ki so jih ustanovili prav v ta namen in katerih pripadniki niso bili oboroženi. Ob tem je prihajalo tudi do paradoksalnega pojava, ko so italijanski vojaki izjavljali, da so slovenske ali hrvaške narodnosti in se s tem izognili fronti. Vojaške oblasti so morale celo imenovati posebno komisijo, ki je ocenjevala resnično pripadnost teh vojakov slovenski in hrvaški manjšini.⁴³

⁴³ Čermelj, n. d., str. 68-69.

Neugotovljeno je tudi število preseljenih Slovencev znotraj italijanskega ozemlja. Velik del slovenskih uradnikov v javni upravi je bilo odpuščenih ali premeščenih. Takoj po prvi svetovni vojni se je znatno število učiteljev odločilo za izselitev v Jugoslavijo. Minka Lavrenčič-Pahor navaja, da jih je bil do leta 1923 355. Z Gentilejevo reformo iz leta 1923 so 400 do 500 učiteljev in profesorjev (polovico vseh slovenskih učiteljev) premestili v notranjost Italije, nadomestili pa so jih učitelji z italijanskim materinim jezikom.⁴⁴ Velik del premeščenih učiteljev se je raje izselil v Jugoslavijo (kjer so bile plače delavcev v šolstvu višje kot v Italiji). Da bi preprečila to odhajanje učiteljev, ki so bili najpomembnejša osnova za ohranitev slovenske narodne zavesti, je Pisarna za zasedeno ozemlje celo zaprosila jugoslovanske šolske oblasti, naj ne sprejemajo in zaposlujejo primorskih beguncev.⁴⁵ Podrobna študija Lavrenčič-Pahorjeve priča, da je več kot 355 učiteljev prišlo v Jugoslavijo pred Gentilejevo reformo; 183 jih je izgubilo delovno mesto ali pa so odšli predčasno v pokoj, 16 jih je bilo aretiranih ali interniranih in 402 učitelja so po reformi premestili na druga območja Italije. Od teh se jih je 87 izselilo v Jugoslavijo, medtem ko jih je samo 64 ostalo v Italiji, potem ko so jih premestili izven Julijske krajine.⁴⁶

Druga kategorija delavcev, ki so jih premestili v druge italijanske dežele, so bili železničarji. Te so še posebej prizadeli ukrepi italijanske administracije, ker so nedvomno predstavljali slovensko socialno skupino z največ razredne in narodne zavesti in so celo oblikovali odbor pod vodstvom kasnejšega poslanca Josipa Vilfana. Ta odbor si je kot cilj zadal preprečevanje premeščanja železničarskih delavcev v druge dežele Italije ali njihovo izganjanje v Slovenijo.⁴⁷ Raznarodovanje železničarjev je vključevalo nekaj tisoč oseb. Atilio Tamaro trdi, da je avstrijska vlada z odprtjem nove proge, "taurnske železnice", povzročila, da so se v Trst naselili izključno slovenski železničarji, z družinami vred skupaj 4000.⁴⁸ Dušan Nečak je v svoji študiji zapisal, da so bili že avgusta 1919 skoraj vsi slovenski železničarji premeščeni.⁴⁹ S tem v zvezi je zanimivo, da se je prvo vprašanje, ki ga je zastavil v rimskem parlamentu slovenski poslanec XXVI. zakonodajne dobe Virgil Šček, nanašalo ravno na izselitev železničarskega osebja po poreklu iz Julijske krajine, ter na njihovo nadomestitev z italijanskim osebjem po poreklu iz drugih pokrajin. Na Ščekovo interpelacijo je podsekretar Lombardi v svojem odgovoru dne 26. novembra 1921 zatrjeval: "Število začasno zaposlenih na železniških progah Julijske krajine po 3. novembru 1918 znaša okrog 5100, od katerih jih 2920 sodi pod Julijsko krajino. V postopkih za sprejem osebja je bila vedno dana prednost prosilcem iz dežele; toda veliko prosilcev samih, ki so bili pozvani, naj se javijo zaradi sprejema v službo, na poziv ni niti odgovorilo ali pa so kmalu po sprejemu na delo sami dali odpoved, v nekaterih primerih pa tudi zapustili službo brez kakršnegakoli obvestila."⁵⁰ Če zanemarimo namerno nejasnost v Lombardijevem

⁴⁴ Vovko, n. d., str. 87-88.

⁴⁵ Nečak, Prispevek, str. 161.

⁴⁶ Milka Lavrenčič-Pahor: Primorski učitelji 1914-1941: prispevek k poučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem. Trst 1994, str. 19-159.

⁴⁷ Nečak, Položaj, str. 159.

⁴⁸ Atilio Tamaro: Storia di Trieste. Trieste 1976, str. 477.

⁴⁹ Nečak, Položaj, str. 159.

⁵⁰ Marko Tavčar: Virgil Šček v parlamentu: govori v parlamentu poslanca Virgila Ščeka. Trst 1994, str. 49.

odgovoru ("sodi" ne pomeni, da je nekdo tam rojen in torej bi se lahko zgodilo, da je začasno zaposlene sestavljalo osebje, ki je imigriralo iz novih pokrajin takoj po vojni), je zanimivo, da bi v obdobju, ko je bilo v Julijski krajini veliko brezposelnih, tako veliko število ljudi zavrnilo službo na železnici. Tudi dejstvo, da so v samo treh letih 2180 oseb iz drugih delov Italije sprejeli v službo v železniškem okrožju Julijske krajine, nedvomno odkriva načrt za italijanizacijo tega podjetja.

Pojav, ki je v načelu vezan na izseljevanje, ima pa svoje posebnosti in se ga ne da klasificirati, je sezonska migracija. Predvsem iz alpskih predelov Tolminske je prihajalo do zimskih preselitev določenega števila potujočih delavcev in delavcev za težka ročna dela. Na osnovi statističnih sistemov, ki so bili takrat v rabi, je možno, da so te delavce obravnavali kot "začasno izseljene delavce", čeprav gre očitno za sezonsko premestitev, za katero menimo, da koncept izselitve ne velja.⁵¹

Drug element, ki skoraj onemogoča točno oceno razsežnosti izselitve Slovencev iz Julijske krajine, ker se je dogajal 'znotraj' ozemelj pod italijansko oblastjo, je preselitev številnih slovanskih družin v kolonije, predvsem v Vzhodno Afriko. Od sredine tridesetih let je registrirana prisotnost hrvaških in slovenskih delavcev v Etiopiji. Andrej Vovko ocenjuje, da jih je bilo 2500 brez vojakov iz vrst obeh manjšin, ki so ostali v Etiopiji po preteku vojaškega roka. Večina pa se je po nekaj letih vrnila domov.⁵²

V načrtih fašistične vlade je izseljevanje v kolonije ostalo ena od možnih dokončnih rešitev etničnega vprašanja v Julijski krajini, do katerega pa ni prišlo, ker ga je zaustavil izbruh druge svetovne vojne. Dva vidna predstavnika fašistične stranke v Julijski krajini, Tržačan Angelo Scocchi in Koprčan Italo Sauro, sta ob koncu tridesetih let predlagala zaključek "etničnega čiščenja" z radikalnimi rešitvami. Scocchi je decembra 1938 Mussoliniju predlagal prisilno preselitev Slovencev in Hrvatov po vzoru politike Reicha v odnosu do češkega prebivalstva v na novo priključenih Sudetih; Italo Sauro, zaupni Ducejev svetovalec za etnična vprašanja, pa je 24. oktobra 1939 predložil "končno rešitev" slovanskega vprašanja, ki je med drugim predvidevala "preselitev številnih slovanskih delavskih in kmečkih družin v Vzhodno Afriko in njihovo razporeditev po različnih centrih."⁵³

Naslednji vzrok za težave pri ugotavljanju števila preseljenih 'manjšincev' je v njihovem vračanju. Čeprav so bili odhodi Slovencev in Hrvatov v veliki večini dokončni, oziroma začasni dotlej, dokler ne bi padel fašistični režim (takoj po koncu vojne se jih je nekaj vrnilo iz Južne Amerike in Jugoslavije), je v obravnavanem obdobju nekaj primerov delavcev, ki so odšli za časovno omejeno obdobje, oziroma oseb, ki so večkrat odpotovale, statistike pa jih štejejo tolikokrat, kolikor je bilo odhodov. Za boljše razumevanje tega podatka navajamo tabelo s številom izseljenih in vrnitev v Julijsko krajino po letih:

Leto	Skupaj	Izselitve		Vrnitve		
		Kontinentalni	Čezoceanski	Skupaj	Kontinentalni	Čezoceanski
1921	8.949	7.069	1.880			
1922	5.793	4.429	1.364			

⁵¹ Valenčič, *Izseljevanje Slovencev v tujino*, str. 71.

⁵² Vovko, n. d., str. 88.

⁵³ Čermelj, n. d., str. 172-174; Kacin-Wohinz, *Raznarodovanje*, str. 28.

1923	6.814	2.002	4.812			
1924	3.650	1.795	1.855			
1925	2.169	1.027	1.142			
1926	2.146	661	1.485	997	383	614
1927	4.087	1.132	2.955	1.065	314	715
1928*	7.410	986	6.424	1.098	501	597
1929	6.143	1.389	4.754	1.730	1.181	549
1930	8.817	5.783	3.034	2.623	1.857	766

Leto	Skupaj	Izselitve		Vrnitve		
		Kontinentalni	Čezoceanski	Skupaj	Kontinentalni	Čezoceanski
1931	5.194	3.937	1.257	3.278	2.087	1.191
1932	2.250	1.756	494	2.933	1.857	1.076
1933	1.557	1.236	321	2.353	1.607	746
1934	1.702	1.297	405	2.217	1.717	500
1935	1.899	1.372	527	2.293	2.009	284
1936	1.121	735	386	1.801	1.507	294
1937	1.553	936	617	1.849	1.483	366
1938	1.727	1.074	653	2.213	1.902	311

* Od leta 1928 dalje so bili upoštevani samo podatki, ki so se nanašali na migrante "delavce". Če bi vključili tudi "nedelavce", bi številke naraščale nenormalno, ker se štejejo za izseljence tudi osebe, ki gredo čez mejo za časovno omejeno obdobje, kot v primeru službenih potovanj in romanj.

Preštevanje postane še bolj zapleteno, če analiziramo vrnitve iz posameznih držav, kjer je to le mogoče. Najvišje številke se nanašajo na države, kamor je odhajalo največ slovenskih emigrantov. Iz Argentine se je leta 1926 vrnil 201, leta 1927 se jih je vrnilo 213, leta 1928 262, leta 1929 223 in leta 1930 314; iz Jugoslavije 107 leta 1926, 11 v letih 1927 in 1928 (ta tri leta je Jugoslavija obravnavana skupaj z drugimi balkanskimi deželami), 520 leta 1929 in 827 v letu 1930; iz Egipta se jih je vrnilo okrog štirideset v letih 1926 in 1927, toda 117 leta 1929 in 188 leta 1930; iz Avstrije, kamor so se lahko hipotetično izselili nemško govoreči, 66 leta 1926, 82 leta 1927, 76 leta 1928, 122 leta 1929 in 192 leta 1930.

Na osnovi teh podatkov bi lahko poskušali narediti oceno o skupni in dokončni emigraciji, sicer nepopolni in nepravilni, če bi sešteli skupne izselitve v letih 1920-1938 in odšteli vrnitve, ki jih poznamo žal samo za obdobje 1926-1938. Tako bi dobili število 46.531, razlika med 72.981 odhodi in 26.450 vrnitvami. Ta številka bi bila lahko hipotetična in bi vsebovala pretirano število rednih slovenskih in hrvaških emigrantov ter tako priznavala, da so se vsi 'manjšinci' trajno naselili v tujini, Italijani pa so se vrnilo, kar je absurd.

Ponavljamo, da je podatek, mnogo nižji od 'tradicionalnih' 100.000, nesmiseln, glede na računske spremenljivke, ki se jih nikakor ne da oceniti in jih nismo uspeli najti: osebe, ki so se večkrat izselile, pomanjkanje podatka o vrnitvah do leta 1926, popolno pomanjkanje statistik za leta 1918-1920, ko je gotovo prišlo do največje izselitve neitalijanskih prebivalcev iz Julijske krajine, podatki o selitvah in 'notranjih' migracijah v ostale dele Italije in v kolonije, in končno nemoč, da bi

navedli podatke o ilegalnih izselitvah, ki jih Milica Kacin-Wohinz ocenjuje na 500 do 1000 letno. Poleg tega ne moremo vnaprej izključiti, da niso bile številke v statističnih publikacijah iz fašističnega obdobja zmanipulirane in so tako pokazale manjše skupno število izseljencev od realnega.

V tej množici števil in hipotez bi morda nekoliko pomagalo poznavanje podatkov ne po pokrajinah, v katerih vemo, da je bilo število Slovencev pomešano s številom Italijanov, pač pa po občinah, izhajajoč iz dejstva, da je bilo veliko občin Julijske krajine kompaktno slovanskih. A tudi pri analizi podatkov po občinah (v katerih bi morali pregledati posamezne matične urade, kar bi zahtevalo večletni napor skupine znanstvenikov) prihajajo do izraza velike težave, zlasti dejstvo, da migranti niso vedno prijavljali spremembe bivališča. Pogosti so primeri, ko je nekdo emigrant v statistikah, zato ker mu je bil izstavljen potni list in vizum za tujo državo, v resnici pa sploh ni nameraval za vedno zapustiti svojega kraja in je bil še vedno prijavljen v svoji občini. Zmeda v občinskih anagrafskih uradih je bila tolikšna, da je občina Sovodnje v Beneški Sloveniji začela neuradno preverjati prebivalce, ki so bili v njej prijavljeni. Prišli so do grotesknh rezultatov, kot v primeru oseb, ki so jih vodili kot "prisotni - odsotni", če so emigrirali, a so formalno še vedno imeli prebivališče v občini.⁵⁴

Položaj se torej kaže kot zapleten in skoraj nerazrešljiv tudi zaradi političnih in nacionalnih prepletanj, za katere se zavzema takšna raziskava. Slovenska in italijanska stališča do tega vprašanja, kot smo lahko jasno začutili iz tega pregleda števil in statistik, se korenito razlikujejo. Vendar pa spremenjeni odnosi med Italijo in Slovenijo ter sodelovanje med znanstveniki obeh držav, katerega sad je tudi ta kratka študija, vlivajo upanje, da bo prišlo do drugačnega pristopa, z več vedrine in konstruktivnosti pri obravnavi občutljivih in do pred kratkim nepristopnih tematik.

Piero Purini

PROBLEMI DI QUANTIFICAZIONE DELL'EMIGRAZIONE NON ITALIANA DALLA VENEZIA
GIULIA DOPO LA PRIMA GUERRA MONDIALE

R i a s s u n t o

La quantificazione dell'emigrazione dalla Venezia Giulia dopo il 1918 ha sempre presentato delle grosse difficoltà, legate sia a problemi tecnici, sia al valore politico che quest'emigrazione venne ad assumere tanto per l'Italia quanto per la Jugoslavia.

Le difficoltà tecniche riguardano principalmente la mancanza di qualsiasi dato ufficiale che si riferisca agli anni 1918-1920. Le nuove autorità italiane del Litorale non poterono o non vollero tenere alcuna statistica del movimento migratorio da e per l'ex Kustenland. In questo modo sfuggono a qualsiasi possibilità d'indagine alcuni dei cambiamenti più decisivi nella composizione etnica di questo territorio: l'esodo in massa della comunità tedescofona (la vox populi del tempo ipotizzò fino a 40.000 partenze); i rientri degli 80.000 sfollati di guerra, dei quali risulta impossibile determinare quanti ritornarono nella Venezia Giulia e quanti invece decisero di rimanere nel luogo dove avevano trascorso il periodo bellico; la partenza di buona parte delle comunità greca, serba, armena ed ebraica, penalizzate economicamente e commercialmente dal nuovo status della città; la fuga più o meno obbligatoria degli ex soldati austro-ungarici, dichiarati prigionieri di guerra; l'inizio dell'emigrazione slovena e croata e l'internamento di buona parte degli intellettuali appartenenti ai due gruppi etnici; l'immigrazione di un gran numero di italiani verso i nuovi territori annessi.

Le altre difficoltà nel definire la quantificazione dell'esodo sono invece legate all'uso politico che l'Italia e la Jugoslavia fecero dei dati sul movimento migratorio.

⁵⁴ Podatke je pri anagrafskem uradu občine Sovodnje zbral prof. Aleksej Kalc in jih vljudno odstopil za to raziskavo.

Da parte italiana, Roma spinse gli "alloglotti" all'emigrazione o all'assimilazione, ma a questa politica non venne data mai troppa pubblicità, in quanto avrebbe confermato come la Venezia Giulia non fosse poi un territorio così indiscutibilmente e omogeneamente italiano. In ogni caso le valutazioni italiane nella prima metà degli anni trenta indicavano che il numero di quanti erano partiti dalle "nuove province" si aggirava intorno alle 40-50.000 unità.

Dopo la seconda guerra mondiale gli storici italiani ignorarono la questione, troppo scomoda per il paese nato dalla Resistenza antifascista e troppo delicata per le vicissitudini di un confine orientale ancora non chiaramente definito. Chi affronti questa tematica, dunque, lo fece contrapponendo l'esodo dei non italiani tra le due guerre a quello postbellico degli italiani dell'Istria. Il confronto tra i due esodi non solo fu assolutamente sterile, ma finì con l'impedire iniziative serie ed obbiettive sull'argomento.

Solo sporadici studiosi, ed in particolare Carlo Schiffrer, affrontarono il problema basandosi sui dati dei censimenti austriaci e italiani, non ottenendo però risultati particolarmente significativi. Nei censimenti, infatti, l'appartenenza nazionale veniva basata sulla "lingua d'uso", che secondo le interpretazioni del rilevatore poteva essere quella parlata in famiglia oppure quella utilizzata nelle relazioni interpersonali e lavorative. Tanto i censimenti austriaci quanto quelli italiani, dunque, non presentavano garanzie di obbiettività: nel censimento del 1910 i rilevatori (generalmente funzionari di lingua tedesca) cercarono di penalizzare l'elemento italiano temendo il fenomeno irredentista, mentre in quello del 1921 i rilevatori (questa volta italiani) vollero sminuire quanto più possibile l'entità della componente slovena e croata, per dimostrare l'italianità del territorio.

Dall'altra parte, invece, la storiografia jugoslava prima e slovena poi hanno proposto cifre riguardanti l'emigrazione dalla Venezia Giulia tra le due guerre molto più alte di quelle italiane, ma altrettanto dubbie. Il numero generalmente accettato è intorno alle 100.000 unità, accreditato da alcuni per difetto, da altri invece considerata la cifra più bassa di un movimento migratorio che coinvolse fino a 150.000 persone. Di queste oltre 70.000 sarebbero emigrate in Jugoslavia, 30.000 circa in Sudamerica, e qualche altro migliaio verso altri paesi europei e l'Egitto.

Tuttavia qualsiasi statistica risulta poco precisa, e questo soprattutto a causa dell'emigrazione clandestina, che sfuggiva alle rilevazioni statistiche, e che avrebbe prodotto un numero di passaggi illegali di frontiera tra i 500 e i 1.000 ogni anno.

Per quanto riguarda gli anni successivi al 1920, dati statistici ufficiali sono ricavabili dalle pubblicazioni del Ministero dell'Economia Nazionale e dell'Istituto di Statistica del Regno d'Italia. Questi dati, pur non riportando la nazionalità degli emigrati, permettono tuttavia di tracciare un panorama dell'emigrazione dalla "Venezia Giulia e Zara". Ne emerge un dato, almeno per i primi anni '20, in controtendenza rispetto al resto del territorio nazionale, con gli emigrati in altri paesi d'Europa che superano di gran lunga quelli diretti oltre oceano. Questa divaricazione è spiegabile come il residuo di una emigrazione da Trieste e dalle zone annesse verso gli ex territori dell'Impero Austro-ungarico ed in particolare verso la Jugoslavia. E' interessante notare che, quando verso la metà degli anni '20 l'anomalia della prevalenza dell'emigrazione continentale su quella transoceanica si conclude, la prima destinazione dell'emigrazione dalla Venezia Giulia è comunque l'Argentina, dove, come noto, si stabilì una fortissima comunità slovena. Ad ulteriore conferma di una forte componente non italiana, resta il fatto che la Jugoslavia continuò ad essere per tutti gli anni '20 una delle mete privilegiate di coloro che partivano dal Litorale.

Una notevole difficoltà nell'interpretazione di questi dati è tuttavia la scarsa chiarezza delle statistiche prese in esame. Queste, infatti, dal 1928 in poi suddividono gli emigranti in "lavoratori", e "non lavoratori" (plausibilmente professionisti, commercianti, industriali e persone viventi di rendita), in "presunti definitivi" e "presunti temporanei" ed inoltre sono basate sulle liste d'imbarco e sul rilascio dei passaporti, escludendo cosè tutte le partenze clandestine e considerando come effettive anche le rinunce avvenute dopo il rilascio del documento. Infine, proprio per il fatto che il dato è ricavato dai passaporti, è segnalata solamente la prima destinazione dell'emigrante e non gli eventuali spostamenti successivi all'estero.

Un'altra difficoltà di lettura è data dai rimpatri: a parte il fatto che la statistica dei rientri cominciò ad essere pubblicata appena nel 1926, con sei anni di ritardo rispetto a quella sull'emigrazione, va segnalato che spesso i lavoratori ritornavano e ripartivano più volte, ma che nelle statistiche venivano conteggiati tante volte quanti erano gli espatri effettuati.

Premesse tutte queste difficoltà nell'interpretazione delle statistiche italiane, ne emerge un numero complessivo di 71.860 partenze e 25.494 rimpatri, con una cifra assoluta di emigrazioni definitive di 46.366. Si tratta comunque di una stima che, oltre ad essere inficiata dalle già numerose imprecisioni elencate, raccoglie solo gli emigrati "ufficiali", cioè quelli dotati di passaporto ed emigrati regolarmente.

Il conteggio dell'esodo della componente non italiane della Venezia Giulia è inoltre privo del dato sulle "migrazioni interne", cioè su quelle dirette verso il resto del territorio italiano e verso le colonie, spesso coatte per alcune categorie sociali quali gli insegnanti e i ferrovieri.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE - ČZN
Review for History and Ethnography

Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN) je začel izhajati leta 1904 in je ena najstarejših slovenskih znanstvenih revij. Do okupacije je Zgodovinsko društvo v Mariboru izdalo 35 letnikov, novo vrsto pa je leta 1965 začelo izdajati takratno Združenje visokošolskih zavodov (od 1975 Univerza) v Mariboru ob sodelovanju Zgodovinskega društva v Mariboru. Na leto izideta dve številki. Jeseni leta 1997 je **ČZN** dobil novega urednika dr. Darka Friša in uredniški odbor, ki ga sestavljajo člani Univerze v Mariboru in drugi strokovnjaki.

Revija objavlja razprave in študije iz zgodovine, etnologije, umetnostne zgodovine, arheologije, geografije in jezikoslovja, kakor tudi knjižne ocene in poročila ter jubilejne zapise. Nova je rubrika *Diskusije*, kjer strokovno ocenjujejo objavljene razprave iz prejšnjih števil; rubriki *Kongresi, simpoziji, društveno življenje in Obvestila* prinašata novice o dogajanjih v strokah, ki jih revija pokriva. Tematika **ČZN** se sicer območno navezuje večidel na severozahodno Slovenijo s Koroško, Celjem in njegovo širšo okolico, velikokrat pa seže tudi prek teh meja.

Sedež uredništva:

**Pedagoška fakulteta, Koroška cesta 160,
2000 Maribor, Slovenija;**

telefon: (+386) 62 2293658; faks: (+386) 62 28180